

אלה שוחט זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רבת-תרבותית
קשת המזרח, בימת קדם לספרות. 2001. 404 עמודים.

ספרה של אלה שוחט הוא קובץ של תשעה מאמרים שהתפרסמו במקור באנגלית בשנים 1988 עד 1999. הקובץ מאפשר מפגש עם כיווני ההתפתחות העיקריים של עבודתה של שוחט בהמשך לספרה הקולנוע הישראלי – היסטוריה ואידיאולוגיה (שהתפרסם בעברית בשנת 1991 בהוצאת ברירות).

המחקר והכתיבה של שוחט עוסקים ביחסים המורכבים והטעונים שבין זהות, מפגש בינתרבותי, מגדר וגזע (או אתניות), תוך בחינת מערכות הייצוג שהתפתחו לתיאור היחסים האלה במערב ומחוץ לו. ניתוח ההיסטוריה של הקולנוע "כנקודת הצטלבות בין אימפריה ומין" (ע' 105) מאפשר דיון בכוחות האידיאולוגיים, הכלכליים והגיאופוליטיים השונים שעיצבו וממשיכים לעצב הן את תוכני הייצוג והן את המערכות או המדיומים של הייצוג. כוח מרכזי נוסף הקשור לכל אלה הוא כמובן המדע המערבי ובעיקר הדיסציפלינות של מדעי החברה, ומעל לכולן האנתרופולוגיה המסורתית, שמילאה תפקיד מרכזי בתיווך ואף בהשתתפות פעילה ביצירת הייצוגים של תרבויות ועמים לא-מערביים בתודעה ובדמיון המערביים, על הסתירות הפנימיות ויחסי המשיכה-דחייה המאפיינים דמיון זה.

שוחט עוסקת בעיקר בייצוג הקולנועי תוך שהיא מנתחת את מרכיבי ההשפעה השונים על הקולנוע ואת המשא-ומתן בין אופנים שונים של ייצוג. כך, חלק מן המאמרים מציעים גם ניתוח של ייצוגים ספרותיים, מוזיאולוגיים ו"מדעיים", כגון טבלות משוות של גזעים (ע' 81) ושל "חריגות מינית" (ע' 379), וכן סוגים שונים של "מזכרות תרבותיות", כגון גלויות, צילומים וכדומה, המשלימים את תמונת הביקורת ומעידים על היקפה ומורכבותה של בעיית הייצוג התרבותי.

שאלת הייצוג, ובעיקר שאלת ייצוגם של "אחרים" – גזעיים, אתניים ומיניים – בשיח ובתוצרי התרבות המערביים, נהפכה לשאלה מרכזית באקדמיה המגדירה את עצמה "פרוגרסיבית" בארצות-הברית. מידת הפוליטיות של הידע האקדמי, האופנים שבהם נוצר ידע "לגיטימי" וסמכותי, ומשמעותם של אלה לגבי הבחירות הקוריקולריות כמו גם לגבי דרכי ההפצה של ידע מסוים – מרמת השיעור היחיד ועד להוצאת ספרים – עוברים באופן גלוי וסמוי לכל אורכו של ספרה של שוחט. שוחט אינה בוחנת רק ייצוג מערבי של תרבויות לא-מערביות, שהרי ייצוג כזה הינו למעשה ייצוג עצמי, כפי שמציינת גיאטרי צ'קרוורטי ספיבק:

Imperialism, understood as England's social mission, was a crucial part of the cultural representations of England to the English.
(Spivak, 1985, p. 262)

זה אכן כוחו העיקרי של מחקרה, המאפשר מבט מקיף על יצירה קולנועית "בעולם השלישי" ובפריפריה האתנית והגזעית של העולם הראשון. בכך המחקר מעורר גם דיון במקורות השפעה בינתרבותיים, במאבק על "אותנטיות" תרבותית, ובצורות שונות של

ייצוג החותר תחת המסרים השמרניים, ולעיתים קרובות הגזעניים, השולטים בזרם הקולנועי המרכזי.

נדבך מרכזי נוסף בספר מהווים המאמרים העוסקים בציונות ובוהות "מזרחית", ובפרט באופן שבו הבנתה המדינה הציונית את זהותם של המהגרים שמוצאם ממדינות ערביות בתוך ההקשר של תנועה לאומית אירופית ושל הסכסוך "היהודי-הערבי". בהקשר זה כותבת שוחט גם על עצמה:

...אחת הזהויות הבעייתיות ביותר לדיון הנה הזהות היהודית-ערבית שנוכחותה נפקדת מדיונים על המזרח-התיכון בכלל ועל ישראל בפרט... נראה שבמשך פחות מדור אחד הצליח השיח של "היהודים-לעומת-ערבים" להשתרש כמובן מאליו והוחל רטרואקטיבית על העבר ההיסטורי... אלו מאתנו שמסרבים להסתיר את ערביותנו ולעטוף אותה בגלימת ה"אנחנו" היהודי היחיד, פוגשים במבט חודר ובדלת נטרקת בחבטה. ("זהויות שסועות: הרהורים של יהודייה-ערבייה", ע' 242-244)

במאמרים אלה, ובמיוחד במאמר "זיכרונות אסורים והרהורים גלותיים: קולומבוס, פלסטין ויהודים-ערבים", שוחט מצליחה להדגים כיצד פועלים קשרים היסטוריים רבי-סתירות, הנתפסים כלא-רלוונטיים ואף כבלתי-אפשריים במסגרת התפיסות הנורמטיביות לגבי היסטוריה ומפגש תרבותי. בכך היא מאפשרת את חשיפתן של המסגרות האידיאולוגיות המבנות את התפיסות הנורמטיביות הללו, ומציעה נקודות-מבט חדשות על הכוחות המעצבים והיות ועל סוגי הקואליציות הפוליטיות שיכולות להיווצר ואף לחתור תחת כוחות אלה.

פרסום קובץ זה בעברית הינו חשוב משתי בחינות עיקריות: ראשית, הספר מספק כמה מאמרים מרכזיים להכרת המחשבה התיאורטית והמתודולוגית של לימודי ביקורת הקולנוע (כמו גם של לימודי התיאטרון והמופיע - Performance Studies) באקדמיה האמריקאית כיום, ובכך הוא מאפשר לסטודנטים ולחוקרים ישראלים נגישות גבוהה יותר לגישות השולטות בתחום זה, ומתוך כך גם אפשרות לבחינה ביקורתית של מידת התאמתן להקשרים לא-אמריקאיים; שנית, הספר מאפשר בחינה מחודשת של הכוחות התיאורטיים השולטים בתחומים אקדמיים אלה, אשר נדמה לעיתים כי קולם האחיד מדי מעיד בעיקר על מגבלותיהן של ההנחות הפוליטיות השולטות בלימודי התרבות בארצות-הברית כיום.

זו כתיבה פוליטית הן בתכניה והן באופן שבו היא שואפת להתערב בתוך יחסי ידע/ כוח של האקדמיה האמריקאית, המוגדרת על-ידיה כאירופוצנטרית. אכן, כוח משיכה ויצירה עצום טמון בביקורת זו כאשר היא תוקפת את המבנה המוסדי והדיסציפלינרי של האקדמיה על סתירותיו הפנימיות, וחושפת את הנחות-היסוד המוטות שלו. יחד עם זה, נדמה כי עוצמתה של ביקורת זו עלולה לשתק חשיבה חדשה ויצירתית על תרבות בשמן של מוסכמות פוליטיות של ייצוג ושל היררכיה נתונה מראש של עוולות ומדוכאים. זו, לדעתי, חולשתו התיאורטית העיקרית של הספר.

ברצוני לנסות לעמת את תפיסותיה התיאורטיות של שוחט עם אלה של גיאטרי צ'קוורוטי ספיבק, שאת תיאוריית הייצוג שלה ניתן לנסות לסכם במשפט הבא:

No perspective *critical* of imperialism can turn the Other into a

self, because the project of imperialism has always already historically refracted what might have been the absolutely Other into a domesticated Other that consolidates the imperial self. (Spivak, 1985, p. 272)

הדבר שספיבק חושפת כאן, ומרחיבה עליו את הדיבור במאמרה "כלום יכולים המוכפפים לדבר" (ספיבק, 1995), הוא חשד עמוק כלפי אפשרות הייצוג כמו גם כלפי המוטיוציות של המייצגים. הניסיון להפוך את ה"אחר" ל"עצמי" הינו ניסיון מוטעה, היא טוענת, משום שאין "אחר" הנגיש באמת, אין "אחר" שאינו כבר מראש תוצר של מערכות היחסים הקולוניאליות ושל מבני השיח האימפריאליים המבנים אותו כ"אחר". מכאן, שהימרה להציע ייצוג "אמיתי", שאינו מוטה על-ידי הנחות-היסוד של האקדמיה המערבית האירופוצנטרית, הינה ניסיון כושל כמו כל אופן ייצוג אחר.

נראה כי שוחט מונעת על-ידי מוטיוציות תיאורטיות ופוליטיות אחרות. במאמר התיאורטי ביותר בקובץ – "הערות על הפוסט-קולוניאלי" – היא מנתחת את משמעויותיו של מונח זה, וטוענת כי הוא מטשטש או מנטרל שונות גיאופוליטיות משמעותיות (שנשמרו במושגים דוגמת "העולם השלישי") ועל-כן עלול להוביל לאי-בהירות מחקרית. המאמר חושף את הנחותיה הגלויות והסמויות של שוחט באשר לפוליטיקה של הדיון על המפגש הבינ-תרבותי ותוצריו. ההנחה הסמויה המרכזית העולה ממנו היא שכל השפעה תרבותית שנוצרה בתנאים של כפייה הינה במהותה "רעה" מבחינה מוסרית. כך, כאשר היא דנה בריבוי המשמעויות של המונח "היברידי" בשיח הפוסט-קולוניאלי, ויוצאת נגד "חגיגת" ההיברידיות בשמן של תרבויות שאבדו ונחקקו, היא טוענת כי יש "להביא בחשבון [שתרבויות הכלאיים ההיברידיות] הן גם תוצר של האלימות הקולוניאליסטית והשלכותיה על ההווה..." (ע' 291), וכי יש להבחין בין "אופנים שונים ומגוונים של הכלאות תרבותיות, כמו התבוללות כפויה, הפנמת הדחייה, קואופטיציה פוליטית, קונפורמיות חברתית, חקיינות תרבותית או יצירת הוזהויות חדשות" (ע' 292). דבריה אלה נועדו "להזכיר למערב, שלקה בתסמונת השכחה, כי 'אנחנו כאן כי אתם הייתם שם'" (ע' 293). נכון אומנם שאין שוויון בין ההשפעה הצרפתית על אלג'יריה לבין ההשפעה האלג'ירית על צרפת, אך ניתן בכל-זאת למצוא בנקודת-המבט הפוסט-קולוניאלי גם נסיונות להתייחס למציאות ההגירה ולהשפעה התרבותית מתוך בחינת ההישגים של יצירת זהויות חדשות, היכולות להכיל את הריבוי התרבותי שלהן ובכך גם להציע מודל חלופי של השתייכות למרחב ולקבוצה/קבוצות – זהויות שגלוריה אנולדואה מכנה אותן "זהויות גבול" (Anzaldúa, 1987).

עמדתה היצירתית של אנולדואה מציעה דרכים להכלת הזיכרון התרבותי של מה שאבד והשתנה בתוך מסגרת שמקבלת כי גם בהשפעות החדשות (אף אם נוצרו בתנאים של דיכוי) טמונות חירויות ותובנות חדשות. על רקע עמדה זו, יש מקום לתהות על מטרותיו של שימור הזיכרון התרבותי אצל שוחט. שוחט כותבת אומנם כי "יש לבקר תפיסות של טוהר תרבותי" (ע' 290), אך במקביל היא גם רוצה לקבוע אילו השפעות תרבותיות הינן "טובות" ואילו "רעות"; באילו תנאים צריך להכיר בכך שתברויות הינן תוצר של הכלאות והשפעות (ואלה מתרחשות כמעט תמיד בתנאים של כפייה) שהכוחות ההגמוניים ברגע נתון שואפים לעצב אותן כסיפור המשרת את ההגמוניה, ומתי יש לטעון

כי החיפוש אחר מקורות קהילתיים משרת את יצירתה של "זהות קהילתית המבוססת על התנגדות קולקטיבית [לדיכוי הקולוניאליסטי]" (ע' 291).

רצונה של שוחט "לגאול" זהויות אבודות ותרבויות מחוקות - המשתלב גם בסיפור האישי שלה ובסיפור מחיקתה של הזהות היהודית-הערבית (ע' 247) - מונע אותה מלהכיר בכך שגם מחקרה משתלב במהלך האקדמי-האימפריאלי של מיון, יצירה, הגדרה ומיפוי - פוליטיים - של תרבויות וקבוצות. העובדה ששוחט עצמה מייצגת את ההיברידיות של יהודייה עירקית שגדלה בישראל וחיה ופועלת בארצות-הברית אינה משחררת אותה מכבלי הפרדיגמות השולטות בתחום המחקר שלה באקדמיה האמריקאית. האתגר של המחקר וביקורת התרבות הוא להכיר באופי הכוחני והסינקרטי של השפעות תרבותיות, על האלימות הטמונה בו כלפי קבוצות ותרבויות חלשות יותר, ולנסות בכל-זאת להגדיר או לאפיין ייחוד תרבותי מקומי, על ריבוי הסתירות הפנימיות המייצרות ייחוד כזה, תוך זיהוי הכישלון הטבוע בפרויקט כזה מלכתחילה. לאתגר זה נחוצה אסטרטגיה שספיבק קוראת לה "אסטרטגיה של משא-ומתן":

[What] I mean by negotiation here is that one tries to change something that one is obliged to inhabit, since one is not working from the outside. (Spivak, 1990, p. 72)

משמעותה של עמדה כזאת היא בעיקרה התכוונות פנימית להכיל את הסתירות מבלי לוותר על היכרות מעמיקה עם "מקומיות", תוך זכירת המגבלות של המחקר ושל החוקר/ת בכל עת. או כפי שכותבת גלוריה אנזלדואה (Anzaldúa, 1987, p. 194):¹

לחיות באיזור הגבול משמעו שאת אינך

hispana, india, negra, espanola

,ni gabacha, eres mestiza, mulata² בת-כלאיים,

לכודה באש הצולבת שבין המחנות

כאשר את נושאת את כל חמשת הגזעים על גבך

ואינך יודעת לאיזה צד לפנות, מאיזה צד לברוח;

לחיות באיזור הגבול משמעו לדעת

כי ה-india שבתוכך, הנבגדת כבר חמש מאות שנה,

אינה מדברת איתך עוד,

ש-mexicanas קוראים לך³rajetas,

שהכחשת האנגלו-אמריקאיות שבתוכך

גרועה כמו הכחשת האינדיאניות או השחורות.

...כדי לשרוד באיזור הגבול

1 תרגום שלי - רב"ג.

2 כינוי צ'יקני (Chicahos - מקסיקאים-אמריקאים) לאישה לבנה.

3 המשמעות המילולית של rajetas היא "חצויה", אישה שבגדה בשפתה.

עלייך לחיות *sin fronteras*⁴,
עלייך להיות צומת-דרכים.

מקורות

ספיבק, גיאטרי צ'קרוורטי (1995). כלום יכולים המוכפפים לדבר? (תרגום: איה ברויאר ועדי אופיר). תיאוריה וביקורת, 7, חורף, 3–66.

Anzaldúa, Gloria (1987). *Borderlands/La frontera*. San Francisco: Aunt Lute Books.

Spivak, Gayatri Chakravorty (1985). Three women's texts and a critique of imperialism. In H.L. Gates (Ed.), *"Race", writing and difference* (pp. 262–280). University of Chicago.

Spivak, Gayatri Chakravorty (1990). *The post-colonial critic*. New York & London: Routledge.

רונה ברייר-גארב
מכון ון ליר בירושלים